

# Młodzi użytkownicy nowych mediów z niepełnosprawnością intelektualną. – między korzyściami i zagrożeniami

PIOTR PLICHTA

Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi  
Instytut Medycyny Pracy w Łodzi

W prezentowanym artykule przedstawiono uzasadnienie potrzeby podejmowania tematu nowych mediów jako środowiska socjalizacji, spędzania wolnego czasu i dokonywania niezależnych wyborów przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną — głównie dzieci i młodzież. Przedstawiono istniejący stan badań w obszarze korzystania z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych przez tę grupę użytkowników oraz podjęto próbę analizy specyficznej sytuacji tych osób (m.in. zdolności poznawczych, pozycji w grupie rówieśniczej, rozwoju społecznego czy narażenia na stanie się ofiarą agresji elektronicznej) w kontekście właściwości nowych mediów. Zaproponowano także model korzystania z nowych mediów przez osoby z tym rodzajem niepełnosprawności.

## SŁOWA KLUCZOWE:

NIEPEŁNOSPRAWNOŚĆ INTELEKTUALNA, NOWE MEDIA, INTERNET, AGRESJA ELEKTRONICZNA

## 1. Wprowadzenie

Śpośród różnych grup osób narażonych na wykluczenie, w tym cyfrowe (*digital exclusion*), szczególną uwagę należy poświęcić osobom z niepełnosprawnością intelektualną<sup>1</sup>. Z powodu znacznej zazwyczaj zależności od środowiska społecznego, w którym żyją, zmiana ich sytuacji najczęściej wynika z działań podejmowanych przez innych (rodziny, opiekunów, osób zawodowo zajmujących się pomaganiem czy społeczników). Tak więc, nawet w odróżnieniu od innych grup osób niepełnosprawnych

biorących sprawy w swoje ręce, ludzie z niepełnosprawnością intelektualną mają zwykle znacznie bardziej ograniczone możliwości podejmowania autonomicznych decyzji i decydowania o swoim życiu. Dotyczy to szerokiego zakresu spraw: począwszy od prozaicznych kwestii, jak codzienne, drobne nawet wybory, skończywszy na tych o znaczącym wpływie na dobrostan oraz odczuwaną jakość życia.

W związku z coraz szerszą społeczną obecnością osób niepełnosprawnych inte-

<sup>1</sup> Termin „niepełnosprawność intelektualna” jest coraz częściej używany w miejsce określenia „upośledzenie umysłowe” bądź obydwa te pojęcia używane są zamiennie (tak będzie w prezentowanej pracy m.in. dlatego, że różni autorzy stosują odmienne zasady nazewnictwa tej grupy osób niepełnosprawnych). Współcześnie, terminowi „niepełnosprawność intelektualna” przypisuje się mniejszy potencjał stygmatyzacyjny, choć jest to kwestia dyskusyjna. W polskich regulacjach prawnych (np. oświatowych) używany jest termin „upośledzenie umysłowe”.

lektualnie, w tym w szkolnictwie ogólnodostępnym, wiedza na temat ważnych obszarów funkcjonowania takich osób musi stać się udziałem szerszej grupy specjalistów. Współcześnie jednym z takich obszarów jest korzystanie z nowych mediów.

O ile dawniej problemami uczniów z upośledzeniem umysłowym zajmowali się przede wszystkim pedagodzy specjaliści, o tyle współcześnie wiedza dotycząca funkcjonowania tej i innych grup osób z niepełnosprawnością musi być wykorzystywana m.in. przez nauczycieli pracujących w systemie szkolnictwa ogólnodostępnego. Innym znakiem czasów będzie wykorzystywanie fachowej wiedzy pedagogów specjalnych nie tylko do pracy w systemie szkolnictwa specjalnego, ale również — a w przyszłości **przede wszystkim** — do wspierania pedagogów pracujących w placówkach ogólnodostępnych.

Postulat jak najszerzego uczestnictwa osób niepełnosprawnych w życiu społecznym oraz normalizacji, czyli pomocy w stworzeniu takich warunków, które są udziałem większości tzw. pełnosprawnych członków społeczeństwa, są powszechnie akceptowane i stają się punktem wyjścia do podejmowanych działań na rzecz osób żyjących w trudniejszej niż przeciętnej sytuacji życiowej. Innymi słowy, normalizacja to osiągnię-

cie warunków „życia tak zbliżonego do normalnych warunków egzystencjalnych, jak to tylko możliwe” (Bank-Mikkelsen za: Speck, 2005, s. 396).

Współcześnie, jednym z bardzo ważnych obszarów szans życiowych i pełnego uczestnictwa w świecie jest kwestia dostępu i umiejętności korzystania z nowych mediów, czyli w pewnym uproszczeniu z internetu wraz ze swoimi licznymi funkcjami. Mimo obaw (często uzasadnionych), manifestowanych przez „technologicznych pesymistów”, na ogół nie kwestionuje się korzyści płynących z korzystania z internetu. Wydaje się również, że dla osób dotkniętych niepełnosprawnością intelektualną nowe media w wielu zakresach mogą być szansą na poprawę ich sytuacji życiowej, np. w sferze podejmowania niezależnych decyzji i obserwowania skutków własnej działalności. Jednak to, w jakim stopniu szanse te zostaną wykorzystane, zależeć będzie od innych osób czy instytucji.

Najważniejszym pytaniem, na które starano się odpowiedzieć w tym artykule jest pytanie, w jakim stopniu korzystanie przez niepełnosprawnych intelektualnie z nowych mediów może wynikać ze specyfiki ich niepełnosprawności (pozycji społecznej, cech sfery emocjonalno-motywacyjnej, charakteru procesów poznawczych itp.).

## 2. Czym jest niepełnosprawność intelektualna?

Ruth Luckasson i współpracownicy definiują upośledzenie umysłowe jako niepełnosprawność „charakteryzującą się znacznym ograniczeniem<sup>2</sup> zarówno w zakresie funkcjonowania intelektualnego, jak i zachowań przystosowawczych, które wyrażają się w umiejętnościach poznawczych, społecz-

nych i praktycznych. Niepełnosprawność ta ujawnia się przed 18. rokiem życia” (za: Deutsch-Smith, 2008, s. 225). Na podstawie różnych kryteriów diagnostycznych (przede wszystkim ilorazu inteligencji i poziomu dojrzałości społecznej) wyróżnia się cztery stopnie upośledzenia umysłowego: lekki, umiar-

<sup>2</sup> Znaczne (bądź istotne) ograniczenie funkcjonowania intelektualnego oznacza więcej niż dwa odchylenia standardowe poniżej przeciętnego funkcjonowania intelektualnego w populacji, czyli w zależności od używanego narzędzia diagnostycznego — mniej więcej poniżej 70 punktów ilorazu inteligencji.

kowany, znaczny i głęboki<sup>3</sup>. O ile niepełnosprawność osób z upośledzeniem w stopniu umiarkowanym, a zwłaszcza znacznym i głębokim jest dla świata zewnętrznego oczywista, o tyle niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim może pozostawać przez osoby postronne nierozpoznawana, a trudności z nią związane mogą czasami być niezauważane. Barięrazą poznawczą, jakiej według wielu autorów osoby niepełnosprawne intelektualnie nie mogą przekroczyć, jest osiągnięcie fazy myślenia abstrakcyjnego<sup>4</sup>, co może mieć znaczenie w obszarze wykorzystywania nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych (dalej jako „ICT” — Information and Communication Technology).

Iloraz inteligencji osób z lekką niepełnosprawnością intelektualną mieści się w granicach 52–67 punktów. Jeśli chodzi o możliwe do osiągnięcia kompetencje intelektualne, to można orientacyjnie porównać je do sprawności dziecka 12-letniego, a kompetencje społeczne do kompetencji nabywanych w granicach 16. roku życia w przypadku osób typowo rozwijających się (Kostrzewski, 1981). „Szczególnie trudno opisać osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Ich zdolności i funkcje w porównaniu do «nieupośledzonych» opisywane są jako: opóźnione, mniejsze, wolniejsze, gorsze itp. (...) Wiele dowodów wskazuje jednak na to, że mechanizmy funkcjonowania osób pełno- i niepełnosprawnych intelektualnie są te same, natomiast sytuacja bio-psycho-społeczna tych drugich jest znacznie trudniejsza” (Plichta,

2010b). Wynika to między innymi ze świadomości własnej, trudniejszej sytuacji, społecznych reakcji na swoją niepełnosprawność oraz ograniczonego doświadczaniu akceptacji i szacunku ze strony innych osób.

Rodziny osób z niepełnosprawnością intelektualną, na barkach których spoczywa główny ciężar opieki i wychowania same znajdują się w trudnej sytuacji zarówno psychologicznej i społecznej (wynikającej ze specyfiki bycia rodzicem dziecka niepełnosprawnego), jak i często materialnej (znacznie niższe niż przeciętne dochody niepozwalające m.in. na swobodne utrzymywanie się oraz rehabilitację dzieci). Z tych dwóch przesłanek mogą wynikać trudności dla wprowadzania dzieci w świat nowych mediów, zarówno w wymiarze sprzętowym, dostępie do sieci, jak i w sferze kompetencyjnej (również wspieraniu i kontrolowaniu aktywności online dzieci).

Kontakty z innymi ludźmi są głównym powodem satysfakcji życiowej albo jej braku, niezależnie od poziomu intelektualnego. W przypadku dzieci i młodzieży podstawową grupą odniesienia są rówieśnicy. Z prowadzonych badań i analiz wynika, że niepełnosprawność jest czynnikiem sprzyjającym staniu się ofiarą przemocy rówieśniczej. Wiele faktów wskazuje na to, że w przypadku osób upośledzonych umysłowo znacząca część dokonywanych przez nich aktów agresji bywa wywołana przez wcześniejsze doświadczanie różnych form wykorzystania, przemocy (bullyingu) (Plichta, 2010b).

<sup>3</sup> Orientacyjne możliwości rozwojowe pozostałych stopni upośledzenia umysłowego w odniesieniu do możliwości osób w normie intelektualnej: upośledzenie w stopniu umiarkowanym (IQ 36–51) — możliwy do osiągnięcia poziom intelektualny porównywalny do sprawności typowych dla 8. roku życia w porównaniu do osób rozwijających się zgodnie z normą psychofizyczną. Możliwy do osiągnięcia poziom rozwoju społecznego (w porównaniu do osób rozwijających się zgodnie z normą psychofizyczną) — do 10. roku życia. I odpowiednio, upośledzenie w stopniu znacznym (IQ 20–35) — zdolności intelektualne: 5.–6. rok życia, społeczne: do 8. roku życia; upośledzenie w stopniu głębokim (IQ 0–19) — zdolności intelektualne: do 3. roku życia, społeczne: do 5. roku życia. Opracowanie własne na podstawie danych zawartych w: Kostrzewski, 1981.

<sup>4</sup> Małgorzata Kościelska jest tu bardziej ostrożna, twierdząc, że osoby lekko upośledzone umysłowo posługują się w szkole abstrakcyjnymi symbolami jakimi są np. liczby, więc być może chodzi raczej o istotne ograniczenia w zakresie myślenia abstrakcyjnego, a nie brak tej formy poznania.

Szwajcarskie badania Haeberlina i współpracowników dotyczące sytuacji uczniów upośledzonych umysłowo uczęszczających do regularnych szkół pokazały, że należą oni do najbardziej nielubianych i odrzucanych w swoich klasach (za: Speck, 2005, s. 418).

W każdym z obszarów diagnostycznych niepełnosprawności intelektualnej, tzn. problemów poznawczych (np. gorsza pamięć, trudności w uczeniu się mimowolnym, trudności w generalizacji uczenia się), trudności związanych z zachowaniem przystosowa-

czym (umiejętności samodzielnego, niezależnego funkcjonowania) i potrzebą wsparcia w samodzielnym i niezależnym życiu, nowe media mogą spełnić ważną rolę sprzyjającą możliwości samorealizacji i osiągnięcia życiowych potencjałów przez osoby niepełnosprawne intelektualnie (Plichta, 2012). Jednak nadzieje, jakie wiąże się z możliwościami, należy rozpatrywać łącznie z zagrożeniami uczestnictwa w świecie nowych mediów (np. ryzykiem stania się ofiarą agresji elektronicznej lub narażeniem na wykorzystanie).

### 3. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w świecie nowych mediów

Stan wiedzy na temat korzystania z nowych mediów przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną należy uznać za niewystarczający, zarówno w sensie badawczym, jak i teoriopoznawczym. Podgrupą w obrębie niepełnosprawności intelektualnej, o której wiemy najwięcej pod względem specyfiki korzystania z komputerów, internetu i telefonów komórkowych są osoby z lekkim stopniem tej niepełnosprawności.

Najczęściej w literaturze podejmuje się wątek dydaktycznego oraz wspomagającego komunikację (*assistive technology*) i rehabilitację wykorzystania komputerów, internetu czy innych urządzeń opartych na nowoczesnych technologiach informacyjno-komunikacyjnych. Można zatem zauważyć pewne niedowartościowanie tematyki korzystania z nowych mediów rozumianych jako samodzielne wybory w czasie wolnym bądź używanie ich w wymiarze socjalizacyjnym (nowe media jako nowe podwórko). Innym ważnym zagadnieniem jest to, do jakiego stopnia pedagogzy i inne osoby zajmujące się pracą z młodymi ludźmi powinni wykorzystywać nowe media nie tyl-

ko do celów dydaktycznych, ale również do wychowywania w cyfrowych czasach<sup>5</sup>. Istnieje już немало przykładów kreatywnego wykorzystywania nowych mediów w rehabilitacji społecznej czy do treningów samodzielności. Mam tu na myśli m.in. używanie tzw. światów wirtualnych<sup>6</sup>, gdzie osoba niepełnosprawna (np. z autyzmem) może przećwiczyć w środowisku cyfrowym przy pomocy swojego awatara pewne zachowania społeczne, gesty, komunikowanie się czy uczestniczyć w symulacjach sytuacji dnia codziennego (robienie zakupów czy poruszanie się w określonych miejscach).

Istnieją przynajmniej dwa ważne powody podejmowania problematyki obecności w świecie nowych mediów w kontekście funkcjonowania osób niepełnosprawnych intelektualnie. Pierwszy z nich to korzystanie z nowych mediów jako szansa rozwojowa, drugi zaś to ochrona przed różnego rodzaju sytuacjami ryzykownymi związanymi z obecnością w świecie online osób, które w rzeczywistości offline są tzw. łatwymi, bezpiecznymi dla sprawcy ofiarami (Williams, 1995). Liczne badania prowadzone w m.in. Europie Zachod-

<sup>5</sup> Idea ta jest rozwinięta m.in. w książce pod red. P. Plichty i J. Pyżalskiego: *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej*, Łódź: RCPS (w druku).

<sup>6</sup> Np. Second Life.

niej i Stanach Zjednoczonych wskazują na zwiększone (zwykle mówi się o kilkakrotności) ryzyko stania się ofiarą czyjejś agresji czy innych nieprzyjemnych sytuacji w przypadku osób ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, niepełnosprawnymi (np. Hershkowitz, Lamb, Horowitz, 2007; Little, 2004). Nieliczne polskie badania (np. Mikrut, 2007) również potwierdzają taką prawidłowość. Powstaje pytanie, czy ta zwiększona podatność na zranienie również może występować w rzeczywistości sieciowej? Istnieją pewne przesłanki, że tak się zdarza. Jednym ze zidentyfikowanych typów agresji elektronicznej jest **agresja wobec pokrzywdzonych** (m.in. alkoholików, bezdomnych, niepełnosprawnych, chorych psychicznie), którą Jacek Pyżalski opisuje jako wrogie działanie polegające na utrwalaniu i rozpowszechnianiu przy pomocy internetu lub telefonów komórkowych wizerunku i zachowań, do których ofiary (często nieświadome kontekstu sytuacji) mogły być sprowokowane. Ten rodzaj agresji elektronicznej nakłada się więc z jej tradycyjną odmianą. Na przykład fizyczne dręczenie kogoś słabszego zostaje nagrane i umieszczone w sieci (Pyżalski, 2010).

Sonia Livingstone i Tink Palmer (2012) zauważają, na podstawie brytyjskiego Raportu Byrona (*Byron Review*), iż mimo użycia w nim pojęcia „*vulnerability online*” (podatność na zranienie w sieci — tłum. autora) i podkreślenia potrzeby szczególnej troski o takie osoby, nie pojawia się tam próba zdefiniowania tego pojęcia i — co za tym idzie — tej grupy użytkowników. Autorzy zastrzegają, że nie jest to krytyka z ich strony, a jedynie ukazują trudności przed jakimi stoimy, próbując opisać grupy szczególnie narażone na negatywne aspekty

korzystania z internetu. Jest to również wskaźnik braku dostatecznej wiedzy w tym zakresie opartej na badaniach empirycznych. Jednym z przypuszczeń sformułowanych przez Livingstone i Palmer, jest to, że grupy szczególnego ryzyka w świecie offline są również bardziej narażone na niebezpieczeństwa płynące z obecności w świecie nowych mediów. Według Livingstone i Palmer osobami szczególnie narażonymi na ryzyko w sieci są:

- dzieci, których rodzice nie posiadają wiedzy i umiejętności korzystania z sieci — posiadają mniejsze kompetencje w zakresie dbania o własne bezpieczeństwo w świecie online i są pozbawione rodzicielskiego wsparcia i nadzoru (w zdwojony sposób odnosi się to również do rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną);
- dzieci z zaburzeniami w zachowaniu, z problemami psychicznymi — w świetle przekonujących dowodów empirycznych rozpowszechnienie zaburzeń psychicznych wśród osób z niepełnosprawnością intelektualną może być przynajmniej takie samo bądź większe niż w populacji generalnej. Tak więc oprócz problemów wynikających z natury niepełnosprawności intelektualnej dochodzą problemy typowe dla konkretnych zaburzeń bądź chorób psychicznych;
- dzieci pochodzące z mniejszości etnicznych.

Choć dzieci z niepełnosprawnością intelektualną się nie pojawiają jako osobna kategoria zagrożonych, to jak widać odpowiadają niektórym kryteriom podawanym przy charakterystyce osób podatnych na zranienie w świecie internetu.

#### 4. Nowe media w życiu osób niepełnosprawnych intelektualnie

Nowe technologie zmieniły i zmieniają wciąż nasze życie, włączając tak ważne jego obszary, jak np. relacje z innymi ludźmi. Internet obecny w telefonach komórkowych

czy dostępny za pośrednictwem komputerów, otworzył nowe możliwości komunikacyjne, poszerzył ofertę spędzania wolnego czasu, choć wciąż istnieją bariery w dostępie

do tych możliwości. Mimo to, zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej, refleksja dotycząca niepełnosprawnego intelektualnie użytkownika nowych mediów nie jest często podejmowana. Osoby z niepełnosprawnością intelektualną są często „niewidzialne” dla badaczy zajmujących się komunikacją i nowymi technologiami (Gutierrez, Martorell, 2011).

W Polsce do nielicznych wyjątków należy zaliczyć pracę Amadeusza Krause, w której autor określa media jako „niebezpiecznego sprzymierzeńca w wychowaniu”. Do istotnych źródeł kryzysu w relacjach między rodzicami i dziećmi zalicza tzw. cyberprzestrzeń i „medialne kreowanie pseudorzeczywistości, w której coraz częściej młodzi czują się i funkcjonują lepiej niż w życiu prawdziwym” (Krause, 2010, s. 80). Mamy tu do czynienia z wizją dość negatywną oraz z wyraźnym wartościowaniem tzw. życia prawdziwego (offline) i pseudorzeczywistości, do której Krause zalicza różne kanały manifestowania się nowych mediów w codziennym życiu. Biorąc pod uwagę bogactwo możliwości wykorzystywania nowych mediów zarówno w praktyce edukacyjnej, jak i czasie wolnym, pogląd taki należy uznać za zgeneralizowany. Niemniej jednak Krause sygnalizuje niezwykle ważne pytanie jakie powinien postawić sobie każdy człowiek zajmujący się pracą ze środowiskami osób niepełnosprawnych, przede wszystkim z niepełnosprawnością intelektualną: do jakiego stopnia nowe media mogą sprzyjać rozwojowi takich osób, a do jakiego mogą być jedynie rodzajem wypełniacza czasu wolnego i jedynie namiastką tzw. prawdziwego życia.

Poważnym problemem dotyczącym wielu osób niepełnosprawnych intelektualnie jest niedostatek więzi społecznych, wartościowych, dobrych relacji z bliskimi, krótko mówiąc żyją oni w pewnego rodzaju izolacji społecznej. W tym nurcie rozważań można mówić o istnieniu pewnego ryzyka zastąpienia pożądaných, codzienných doświadczeń twarzą w twarz światem wirtualnym, war-

tościowanym w tym przypadku jedynie jako namiastka wersji świata offline.

Jako konsekwencję wejścia młodych ludzi w przestrzeń cyfrową, Krause podaje życie w dwóch światach — tym bezwysiłkowym (świat mediów) i tym, w którym są stawiane wymagania, zwykle nazywanym „prawdziwym życiem”. „(..) Na arenie oddziaływań na dziecko pojawia się nowy gracz — świat mediów elektronicznych. Niebezpieczeństwo tego wielkiego gracza związane jest zarówno z siłą oddziaływania (działa wizualnie i werbalnie), wszechobecnością i dostępnością (jest wszędzie i na zawołanie), jak i z jego skomercjalizowaną intencyjnością” (Krause, 2010, s. 80).

Krause spostrzega również, że tzw. nowy gracz, czasem jawi się również jako sprzymierzeniec, któremu zarówno nauczyciele, jak i rodzice zajęci realizowaniem codziennych coraz bardziej komplikujących się zadań chętnie oddają pole. „(..) wobec atrakcyjności «nowego» wychowania przez wychowawców wymagających wysiłku jest tu bez szans, odchodzi w zapomnienie. Stajemy w obliczu końca wychowania w rozumieniu tradycyjnym. «Nowe» nie interesuje się rozwijaniem osobowości, lecz jej ujarzmieniem, i to nie według wzorca autorytetów i społecznych wymagań, ale według prawideł rynku i dynamizowania konsumpcji” (Krause, 2010, s. 81).

Innym przykładem pesymistycznego podejścia do nowych mediów i postrzegania ich przede wszystkim jako zagrożenia jest opinia Jeremy’ego Rifkina, który obecność w nich określa mianem „zagrożeń solidarności”. Upatrywać je należy w „coraz bardziej wirtualnym środowisku życiowym. Komputer zmienia rozwój poznawczy dzieci i ich interakcje z innymi. Coraz częstsze spędzanie czasu na siedzeniu w domu czy kafejkach internetowych — w symulowanych środowiskach — wytwarza «osobowości wielokrotne» i powierzchowne, poddane fragmentaryzacji formy świadomości. Rzeczywistość życiową zastępuje rzeczywistość wirtualna. Symulowane w cyberprzestrzeni doświad-

czenie ludzi z ludźmi jest w swojej istocie teatralne. To przyzwyczajenie do sztucznych środowisk. Za ekranem znika świat realny. W ten sposób może powstać wirtualny świat, który wyobcowuje człowieka” (za: Speck, 2005, s. 199). Wyraźny smutek oraz tęsknota za starymi, dobrymi czasami są tu objawami przekonania o naszej bezradności wobec technologii i jej wpływu na nas. Z kolei Pyżalski przytacza opinię Lieve Gives, że „choć dla wielu osób nowoczesne technologie komunikacyjne stanowiły obietnicę **bezpiecznej** egzystencji i komunikacji, to rzeczywistość nowych mediów okazała się całkiem inna. (...) W szczególności nie sprawdziły się utopijne przekonania, że komunikacja zapośredniczona komputerowo zlikwiduje problemy, które wnoszą do komunikacji międzyludzkiej **nierówności** związane z niepełnosprawnością lub chorobą partnera komunikacji (Pyżalski, 2009, s. 54)”.

W literaturze można wyróżnić również nurt bardziej optymistycznego spojrzenia na kwestię korzystania ze zdobyczy cywilizacyjnych, którymi są nowoczesne technologie informacyjno-komunikacyjne. Pożytki płynące z korzystania przez niepełnosprawnych intelektualnie z nowych mediów odnoszą się nie tylko do korzyści edukacyjnych, ale również sprzyjają zwiększaniu się ich niezależności, możliwości zdobywania przyjaciół, znajomych oraz pogłębiania relacji społecznych. Offline i online, wbrew niektórym głoszonym opiniom, nie są rozłącznymi światami, tylko dwiema stronami tej samej rzeczywistości. Używanie nowych mediów jest nierozzerwalnie związane

ze społecznym kontekstem życia i nie odbywa się w próżni. Zaangażowanie w aktywności z użyciem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych są nierozzerwalnie związane z kontekstem komunikacyjnym offline.

Nowe media można rozpatrywać w pewnym zakresie jako najmniej ograniczające środowisko (*Least Restrictive Environment*). I tak np. dzięki ograniczeniu znaczenia instrukcji językowych w rozwiązywaniu różnych zadań związanych z użyciem z ICT może być dla tej grupy osób czynnikiem ułatwiającym doświadczanie sukcesów. Wirtualne środowisko uczenia się przyczynia się również do powstania elastyczności poznawczej (*cognitive flexibility*).

Znana badaczka korzystania z internetu przez osoby z niepełnosprawnością, Jane Seale (2009), używa terminu „cyfrowa zręczność” (*digital agility*), która jest niezwykle ważna z punktu widzenia tego, jak osoby niepełnosprawne postrzegane są zarówno przez ludzi postronnych, jak i profesjonalistów. Jeśli posiadają taką zręczność w posługiwaniu się nowoczesnymi technologiami, nie są tak często postrzegane jako bezbronni ofiary wykluczenia. Cyfrowa inkluzja (*digital inclusion*) nie musi być zawsze odbierana w kategoriach deficytów i barier, ale również w postaci współwystępujących z nimi mocnych stron jednostki, które w pedagogice specjalnej określane są jako „punkt archimedesowy”<sup>7</sup>.

Inną płaszczyzną pozytywnego wykorzystywania internetu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną są wyniki Li-Tsang i współpracowników (2008), którzy

<sup>7</sup> Autorką i propagatorką określenia „punkt archimedesowy” (punkt siły) była twórczyni polskiej akademickiej pedagogiki specjalnej, Maria Grzegorzewska. Jej zdaniem musi być zachowana równowaga między rehabilitowaniem, usprawnianiem i korygowaniem zaburzonych funkcji, tzw. pięć achillesowych jednostki a poszukiwaniem mocnych, nieuszkodzonych stron osoby ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Oparcie się na punkcie archimedesowym wychowanka (może być to jakieś zainteresowanie, umiejętność, drobny nawet talent) dostarcza przyjemności, pozytywnej energii psychicznej i w konsekwencji może stać się takim punktem oparcia, „dźwignią”, dzięki której nastąpić może pozytywny przełom w edukacji i rehabilitacji. Niejednokrotnie, poszukiwanie skutecznych rozwiązań w pracy z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie nie przynosi oczekiwanych efektów w postaci pozytywnych zmian w ich funkcjonowaniu. Czasami wyjście poza schemat typowego usprawniania i wzbogacenie go o pracę skoncentrowaną na mocnych stronach jednostki może stać się pedagogiczną realizacją archimedesowskiej sentencji: „Dajcie mi punkt oparcia, a poruszę ziemię”.

badali długotrwałe skutki programu doskonalącego umiejętności w posługiwaniu się ICT. Program ten okazał się mieć odległe, pozytywne skutki, a uczestnicy stali się bardziej pewni siebie w umożliwianiu swoim niepełnosprawnym członkom rodziny korzystania z technologii komputerowych w domu. Niezwykle ważną staje się w tym świetle rola nauczycieli w promowaniu i byciu rzeczniczkami używania komputerów przez dzieci niepełnosprawne intelektualnie.

W kontekście oddziaływania nowych mediów na mózg człowieka Stanisław Dylak (2010) podejmuje rozważania o doniosłych konsekwencjach dla neurorehabilitacji czy stymulacji możliwości poznawczych użytkowników internetu. Bardzo interesujące wydaje się wykorzystanie zjawiska plastyczności mózgu i neurogenezy — szczególnie poprzez wykonywanie działań o małym stopniu rutynowości. Specyficzna aktywność powoduje uczynnienie konkretnego obszaru mózgu, wprowadzając trwałe zmiany. Intensywne wyszukiwanie informacji w internecie wywołuje dające się zmierzyć zmiany w aktywności mózgu, zauważalne w porównaniu z ludźmi niekorzystającymi bądź minimalnie zaangażowanymi w używanie nowych mediów. „Codzienne zajmowanie się IT (*information technology*) przez mózg stymuluje włączanie do obwodów powstających na skutek neurogenezy komórek neuronalnych, inspiruje neurotransmisję, wzmacnia nowe ścieżki neuronalne, a osłabia stare” (Small, Vorgan, za: Dylak, 2012, s. 125). Dylak (2012) wskazuje na ważną cechę cyfrowego środowiska, szczególnie dla osób z ograniczonymi możliwościami doświadczania nagród w postaci obserwowania pozytywnych skutków własnej działalności, jaką jest pętla sprzężenia zwrotnego (*feedback loop*), czyli natychmiastowość nagrody. W powiązaniu z trudnościami w osiągnięciu szybkich efektów swojej działalności w przypadku uczniów z niepełnosprawnością intelektualną nowe media dają znaczne możliwości do-

świadczania poczucia osiągnięć. Oczywiście kwestia jest złożona i wymaga pogłębienia w kolejnych analizach i badaniach, ale sama możliwość wywoływania zmian wydaje się mieć istotne znaczenie dla rozwoju i zdrowia psychicznego omawianej grupy użytkowników internetu.

Wiele tradycyjnie rozumianych w edukacji kwestii i pożądaných umiejętności, jak np. sprawność w liniowym czytaniu, będąca przedmiotem znacznego wysiłku nauczycieli, przestaje być kluczową kompetencją — w związku z tym otwiera się przestrzeń dla „nowego języka wizualnej narracji” (Dylak, 2012) i potrzebnej do jej odczytywania **alfabetyzacji wizualnej**. Można upatrywać tu szansy na wykorzystanie naturalnej tendencji człowieka z niepełnosprawnością intelektualną do preferencji obrazu nad tekstem. W taki sposób, w przypadku niepełnosprawności intelektualnej, nowe media mogą przyczyniać się do wzbudzania mechanizmów kompensacyjnych, co należy potraktować jako hipotezę, ponieważ w tym obszarze nie dysponujemy jeszcze wiedzą pozwalającą na formułowanie tak daleko idących wniosków. „Dzisiaj, przy powszechnym zalewie ikonicznych przedstawień, operowaniu światłem, ruchem i kolorem dla przedstawienia wielu odcieni rzeczywistości, konieczne jest doprecyzowanie, zobiektywizowanie i opanowanie tego języka, a to przede wszystkim w toku edukacji formalnej” (Dylak, 2012, s. 130). Można zauważyć, że optymizm pedagogiczny w odniesieniu do korzystania z nowych mediów płynie często z badań, wdrożeń i realizowanych programów, podczas gdy postawy pesymistyczne w większym stopniu — wydaje się — mają charakter aprioryczny.

W poniższej tabeli zostały przedstawione wybrane wyniki badań empirycznych prowadzonych wśród młodzieży z lekką niepełnosprawnością intelektualną. Badania dotyczyły aktywności z użyciem nowych mediów w ich czasie wolnym.



**Tabela 1.** Wybrane wyniki badań nad korzystaniem z nowych mediów przez młodzież z lekką niepełnością intelektualną, uczniów szkół specjalnych<sup>8</sup>.

<b>Czas korzystania z komputerów</b>	2,8 h dziennie w dni nauki szkolnej, 4,1 h w dni wolne od nauki. Wyniki podobne jak w populacji generalnej.
<b>Zróżnicowanie</b>	Bardzo duży stopień zróżnicowania pod względem dostępu do technologii komputerowej, zakresu korzystania oraz umiejętności Cyfrowe rozwarstwienie zarówno pod względem porównań między grupowych, jak i wewnątrzgrupowych. Zróżnicowanie większe niż w populacji generalnej.
<b>Kontekst rodzinny</b>	W wypowiedziach niemal 80% respondentów, pytanych wprost o udział rodziców w ich aktywnościach online, rodzina nie pojawia się wcale – zarówno w kontekście wspólnego korzystania, biernego nadzoru czy ustalania bądź egzekwowania norm korzystania z komputera.
<b>Rozumienie niebezpieczeństw</b>	Częste ograniczanie ryzyka związanego z korzystaniem z nowych mediów do zagrożeń o charakterze technicznym (np. awaria sprzętu, porażenie prądem). Może mieć związek z trudnościami w zakresie myślenia abstrakcyjnego.
<b>Agresja elektroniczna – wiktymizacja</b>	Ogólnie, 65% respondentów co najmniej jeden raz w życiu doświadczyło przynajmniej jednej nieprzyjemnej sytuacji poprzez internet lub telefon komórkowy. Najczęstszą formą wiktymizacji elektronicznej było otrzymanie przykrego smsa (43%). Według badanych sprawcami byli ich przyjaciele/przyjaciółki (21% zdarzeń).
<b>Agresja elektroniczna – sprawstwo</b>	Ponad połowa badanych uczniów (53%) przyznała, że co najmniej raz w życiu byli sprawcami nieprzyjemnej dla innych sytuacji z użyciem komputera lub telefonu komórkowego. Najczęstszą formą realizacji agresji elektronicznej było wysłanie przykrego smsa (34%). Według badanych, ofiarami najczęściej byli ich przyjaciele/przyjaciółki (23% zdarzeń).
<b>Cyberbullying<sup>9</sup></b>	Co piąty z badanych uczniów był sprawcą cyberbullyingu (dla porównania – w grupie ze szkół ogólnodostępnych <sup>10</sup> wynik ten wyniósł 12,67%). Spośród badanych młodych ludzi 15% stało się ofiarą tej formy agresji elektronicznej (w grupie ze szkół ogólnodostępnych – 25,61%).
<b>Specyfika korzystania</b>	Preferowanie przez część respondentów komunikacji zapośredniczonej (przez czaty lub wiadomości tekstowe) wobec m.in. komunikacji głosowej (np. rozmowa telefoniczna). Połączenie aktywności online z offline – np. zawieranie znajomości poprzez internet i kontynuowanie ich twarzą w twarz.
<b>Dysfunkcyjne korzystanie z internetu</b>	Niemal jedna czwarta (23%) uczniów z niepełnosprawnością intelektualną często zarywa noce, żeby korzystać z internetu oraz podziela opinię: „Kiedy mam wolny dzień, praktycznie nie odchodzę od komputera”. Dla 78% badanych internet jest na pierwszym miejscu wśród ich zainteresowań.

<sup>8</sup> Zaprezentowane są tu wyniki kilku badań, zrealizowanych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Łodzi (badania jakościowe — Projekt WSP w Łodzi nr FWN/8/2008–2009 „Wzory używania nowoczesnych technologii komunikacyjnych przez młodzież upośledzoną umysłowo” — kierownik dr Piotr Plichta, wykonawca dr Jacek Pyżalski, Projekt WSP w Łodzi FWN 2/2009/2010, realizatorzy jw.) oraz ilościowych, uczniów i ich rodziców, zrealizowanych w Instytucie Medycyny Pracy w Łodzi. Wzięło w nich udział 100 uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną oraz 100 rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną ze szkół specjalnych z terenu województwa łódzkiego. Więcej wyników, szczególnie z fazy jakościowej, Czytelnik znajdzie m.in. w: Plichta, 2009; Plichta 2010.

<sup>9</sup> Cyberbullying — agresja elektroniczna o powtarzalnym, intencjonalnym charakterze, gdzie ofiara była słabsza i trudno było jej się obronić przed sprawcą/sprawcami.

<sup>10</sup> Wyniki uczniów z lekką niepełnosprawnością intelektualną porównano z ogólnopolskimi reprezentatywnymi badaniami młodzieży gimnazjalnej N=2143, Pyżalskiego (2012). Użytym narzędziem był zmodyfikowany przez autora Łódzki Kwestionariusz Rozpowszechnienia Agresji Elektronicznej (ŁKRAE) J. Pyżalskiego.

**Konstrukttywne korzystanie z internetu**

Prawie jedna trzecia (29%) umieszcza w sieci swoją twórczość (np. muzykę, którą komponują, grafiki) – wynik podobny jak w populacji generalnej. Z kolei 81% deklaruje szukanie w internecie wiadomości potrzebnych do rozwijania zainteresowań (np. informacje o samochodach, figury taneczne, podkłady muzyczne itp.).

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie przeprowadzonych dotychczas badań można powiedzieć, że jako grupa, osoby z lekką niepełnosprawnością intelektualną aktywnie korzystają z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych choć istnieje też znaczna grupa niekorzystająca bądź używająca ich w wyjątkowo małym zakresie, narażona na ryzyko wykluczenia cyfrowego. Wyniki w wielu zakresach są porównywalne do badań wśród młodzieży typowo rozwijającej się, choć również należy zauważyć różnice, jak np. częstsze realizowanie agresji elektro-

nicznej w gronie rówieśników (nawet w stosunku do osób określanymi jako przyjaciele), stosowanie mniej złożonych pod względem technicznym form szkolenia przy pomocy nowych mediów i otrzymywanie mniejszej ilości wsparcia od najbliższych w zakresie korzystania z nowoczesnych technologii.

Duży odsetek sprawstwa i wiktylizacji elektronicznej wśród najbliższych osób z grupy rówieśniczej w badanej grupie wynikać może z ograniczonej wielkości sieci społecznych, w których jako uczniowie szkół specjalnych funkcjonują.

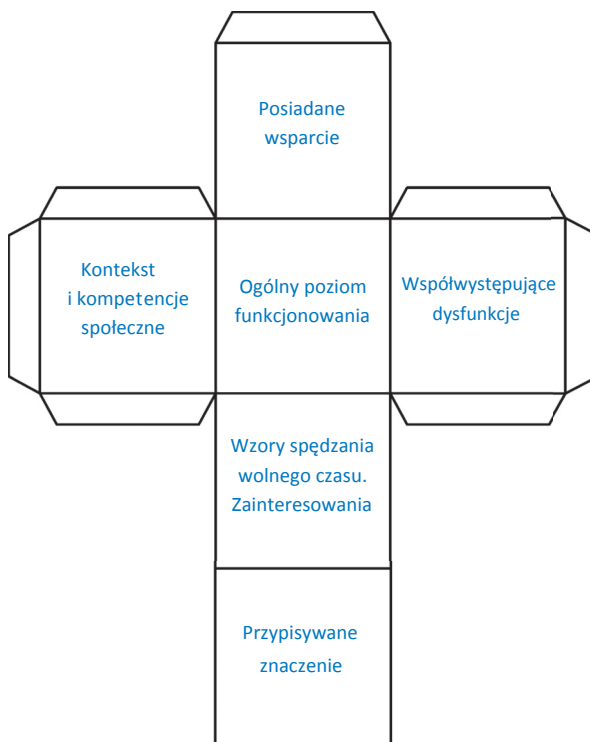
## 5. W poszukiwaniu elementów modelu korzystania z nowych mediów przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną

Żadna niepełnosprawność nie definiuje w pełni człowieka ani jego funkcjonowania m.in. jako użytkownika nowych mediów. Jednak sytuacja w jakiej znajdują się osoby z niepełnosprawnością i sama specyfika niepełnosprawności są istotnymi czynnikami współdecydującymi o sposobach i zakresie korzystania z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych.

Na poniższym diagramie (siatce sześcienu) przedstawione zostały obszary, które są ważne do opisu korzystania z nowych mediów przez osoby z niepełnosprawno-

ścią intelektualną. Model ten należy określić jako tymczasowy i będzie modyfikowany wraz z realizacją coraz szerszej zakreślonych badań w omawianej grupie osób. Tymczasowość tego pomysłu wydaje się być podkreślona przez przedstawienie go nie w postaci gotowej bryły, a jedynie w formie czegoś, co może się nią dopiero stać. Wszystkie te obszary wchodzące w skład siatki bryły należy rozpatrywać na płaszczyźnie nowych mediów, mechanizmów tam pojawiających się (np. rozhamowanie) i właściwości stanowiących o ich charakterze (np. cyfrowość, interaktywność).

**Rysunek 1.** Tymczasowy model analizy korzystania z nowych mediów przez osoby z niepełnością intelektualną.



Źródło: opracowanie własne.

Więcej miejsca w omówieniu poszczególnych elementów modelu zostanie poświęcone kwestii czasu wolnego osób niepeł-

nosprawnych intelektualnie oraz wsparciu w korzystaniu z nowych mediów, szczególnie ze strony najbliższej rodziny.

### 5.1. Ogólny poziom funkcjonowania

W pierwszej kolejności, w analizie wzorów używania nowych mediów, należy wziąć pod uwagę czynniki decydujące o globalnym funkcjonowaniu użytkownika, takie jak poziom intelektualny i ogólna zaradność życiowa wpływająca m.in. na to, jak sprawnie dana jednostka posługuje się różnymi narzędziami, w tym nowymi mediami (kompetencje informatyczne). Z naturalnych względów, wraz ze wzrostem ogólnego

poziomu funkcjonowania, należy spodziewać się potencjalnie większych możliwości i szerszego zakresu korzystania z nowych mediów. Im głębszy poziom upośledzenia tym możliwości samodzielnego korzystania z nich, również maleją. Kolejną kwestią do przeanalizowania są tu również właściwości psychologiczne jednostki, jak np. samoocena umożliwiająca bądź utrudniająca realizowanie posiadanych potencjałów.

## 5.2. Posiadane wsparcie

Kolejnym czynnikiem jest posiadane wsparcie, rozumiane jako dostępna pomoc w zakresie korzystania z nowych mediów. Tak więc wsparcie jest tu rozumiane wąsko. Osoby niepełnosprawne intelektualnie w różnym stopniu wymagają pomocy innych ludzi — dotyczy to również korzystania z nowych mediów, w rozwijaniu odpowiednich umiejętności, wskazywaniu obszarów wartych uwagi oraz pokonywaniu różnorodnych barier. Warto pamiętać, że w kontekście przeciwdziałania cyfrowemu wykluczeniu bardzo ważna jest rola szkoły i jej dobrego wyposażenia w sprzęt zapewniający dostęp do nowych mediów. Dostęp do nich w szkołach jest kluczowy, ponieważ nawet w krajach zamożnych, ludzie pochodzący ze środowisk o niższym statusie socjoekonomicznym mają znacznie trudniejszy dostęp do korzystania z nowych mediów w porównaniu z ich rówieśnikami (Seale, 2009).

Dom rodzinny to kolejne miejsce, w którym młodzi ludzie powinni otrzymywać stosowne wsparcie oraz uczyć się m.in. odpowiedzialnego korzystania z nowych mediów. Rodziny wychowujące dzieci z niepełnosprawnością intelektualną z różnych powodów mogą mieć trudności z realizowaniem takich zadań, np. z powodu biedy, trudnej sytuacji psychologicznej czy niskich kompetencji informatycznych. Dotychczasowa wiedza na temat roli rodziców dzieci z niepełnosprawnością intelektualną jako przewodników bądź towarzyszy w korzystaniu z nowych mediów przez ich potomstwo jest bardzo ograniczona i można przedstawić ją w postaci następujących wniosków:

- Rodzice dzieci z niepełnosprawnością intelektualną używają nowoczesnych tech-

nologii informacyjno-komunikacyjnych w ograniczonym zakresie.

- Badani rodzice mają optymistyczny pogląd dotyczący możliwości jakie daje korzystanie z tych technologii ich dzieciom.
- Respondenci postrzegają internet jako bezpieczną przestrzeń dla swoich dzieci,
- Rodzice dzieci z niepełnosprawnością intelektualną są bardzo zróżnicowaną grupą pod względem stosowanych metod rodzicielskiej kontroli.
- Wielu rodziców nie stosuje ograniczeń (np. czasowych) dotyczących korzystania z nowych mediów.
- Badani rodzice relacjonują niepokojące rozmiary niektórych ryzykownych sytuacji związanych z używaniem nowych mediów.
- Więcej jest rodziców, którzy nauczyli się czegoś od dzieci niż tych, którzy sami swoje potomstwo czegoś nauczyli w obszarze korzystania z nowych mediów (Plichta, 2013a).

Ostatni wniosek ma charakter częściowo optymistyczny, ponieważ osoby z niepełnosprawnością intelektualną mogą w środowiskach swojego życia funkcjonować jako „eksperci” od nowoczesnych technologii, mogą pomagać swoim rodzicom, co stoi w pewnej sprzeczności ze stereotypową rolą osoby niepełnosprawnej intelektualnie jako zależnej od innych. Umożliwienie doświadczania siebie jako osoby kompetentnej i możliwość pozytywnego prezentowania się światu musi wpływać pozytywnie tak na zdrowie psychiczne, jak i na postrzeganie społeczne.

## 5.3. Kontekst i kompetencje społeczne

Chodzi tu zarówno o kwestię jakości relacji z innymi ludźmi, jak i umiejętności po-

trzebnych do ich nawiązywania i podtrzymywania. Znaczący potencjał nowych me-

diów polega na możliwości używania ich w kontekście społecznym — do komunikowania się, prezentowania siebie itp. Potencjał ten wypełnić się może wtedy, gdy ma się kogoś, do kogo się pisze, gdy są ludzie, których interesuje, co chcemy napisać na portalu społecznościowym i reagują na to. Pierw-

szorzędne znaczenie ma wplecenie nowych mediów w kontekst społeczny życia osób z niepełnosprawnością intelektualną, np. poprzez pomoc w znalezieniu przyjaciół, którzy mogą być wsparciem w aktywnościach realizowanych w świecie „realnym”, jak i cyfrowym.

#### 5.4. Współwystępujące dysfunkcje

Na korzystanie z nowych mediów mogą mieć również wpływ dodatkowo występujące zaburzenia, dotyczące zarówno sfery psychicznej (np. labilność emocjonalna, zaburzenia zachowania, choroby psychiczne), fizycznego funkcjonowania (np. ograniczenia sprawności manualnej) czy zaburzenia sensoryczne (współwystępujące zaburzenia funkcjonowania zmysłów). Muszą być brane pod uwagę, ponieważ mogą przyczyniać się zarówno do możliwości, jak i zakresu korzystania z nowych mediów. Szczególna podatność na problemy dotyczące kondycji psychicznej tej grupy osób często ma związek

z poważnymi trudnościami w zaspokojeniu ważnych życiowych potrzeb. Oprócz czynników konstytucjonalnych wpływających na trudniejszą sytuację osób niepełnosprawnych intelektualnie, należy wziąć pod uwagę takie elementy, które są często obecne w ich życiu — powtarzające się straty, separacje, zaburzenia zdrowia psychicznego rodziców, powtarzające się niepowodzenia, odrzucenie przez bliskich i rówieśników, etykietowanie, wykluczanie i braki perspektyw (Bobińska, Gałeczki, 2010). Nietrudno zauważyć, że są to poważne sytuacje przyczyniające się do problemów z funkcjonowaniem w różnych sferach życia.

#### 5.5. Znaczenie przypisywane nowym mediom

Podobnie jak osoby typowo rozwijające się, ludzie niepełnosprawni intelektualnie mogą przypisywać określoną ważność i nadawać różne znaczenia korzystaniu z nowych mediów. W świetle badań własnych autora pozytywne wartościowanie przez użytkowników najczęściej wynika z powodu możliwości realizacji swoich pasji i zainteresowań. Z wysoką subiektywną ważnością korzystania z internetu wiążą się zarówno szanse (np. samorealizacja), jak i zagrożenia (np. uzależnienie czy inne zachowania dysfunkcyjne). Z powodu swej znacznej atrakcyjności nowe media wychodzą naprzeciw pewnym dyspozycjom związanym z niepełnosprawnością intelektualną. Niemal 80% badanych uczniów z łódzkich szkół specjalnych przy-

znało, że internet jest na pierwszym miejscu spośród posiadanych przez nich zainteresowań (Plichta, 2012). Dzieje się tak, ponieważ w życiu osób z niepełnosprawnością intelektualną zwykle brakuje sukcesów, a z korzystaniem z nowoczesnych technologii wiąże się m.in. natychmiastowa gratyfikacja. Brak poczucia sprawstwa i kontroli może być kompensowany poprzez relatywnie łatwe wywoływanie zmian i — co za tym idzie — obserwowanie skutków własnej działalności, a niski status społeczny, może być ukryty poprzez internetową autokreację. Poczucie mocy pojawiające się wskutek używania określonych gier komputerowych jest zwykle bardzo atrakcyjne dla osób słabych i zależnych. Może więc być powodem uciekania

w sferę wirtualną. Innym ryzykiem, na jakie są narażone osoby z niepełnosprawnością intelektualną wskutek nadmiernej ufności i łatwowierności wobec innych osób, jest wysta-

wienie się zarówno na ryzyko zranienia, jak i dzięki nieograniczonej (niewidzialnej) publiczności na zwielokrotnienie potencjalnej szkody poprzez jej szerokie upublicznienie.

## 5.6. Wzory spędzania wolnego czasu i zainteresowania

Korzystanie z mediów nie jest wyizolowaną częścią życia tylko jednym z jego wymiarów.

Nowe media są często oskarżane o psucie relacji rodzinnych i osłabianie istniejących więzi. Istnieje też alternatywna hipoteza, że to słabe więzi np. rodzinne mogą prowadzić do nadmiernego korzystania z internetu i ucieczki w świat cyfrowy. Jednak w omawianej kategorii przede wszystkim chodzi o czas wolny jako sferę dokonywania niezależnych wyborów i możliwości rozwoju zainteresowań. Posiadanie tych ostatnich i możliwość ich realizacji w znaczący sposób wpływają na dobrostan jednostki. Korzyści płynące z ich realizacji w czasie wolnym to m.in.: poprawa odczuwanej jakości życia, nabywanie umiejętności przystosowawczych (Badia, Orgaz, Verdugo, Ullán, Martínez, 2013), redukcja stresu, poprawa zdrowia psychicznego i funkcjonowania poznawczego, wzrost pewności siebie i samooceny (Patterson, Pegg, 2009). Czas wolny to ważna część życia, zarówno w przypadku osób pełno-, jak i niepełnosprawnych. **Spędzanie konstruktywne** wolnego czasu (a nie „zabijanie” go) może uczynić życie bardziej znośnym, zredukować pojawiające się napięcia, sprzyjać budowaniu i podtrzymywaniu więzi społecznych oraz uczyć mierzenia się z wyzwaniem.

Charakterystyczne dla osób z niepełnosprawnością intelektualną jest raczej samotne spędzanie czasu wolnego, co z punktu widzenia właściwości nowych mediów (w połączeniu z izolacją społeczną, w jakiej żyje wiele takich osób) może stanowić pewnego rodzaju ryzyko. W takim przypadku korzystanie z mediów może jeszcze bar-

dziej alienować, stanowiąc atrakcyjną alternatywę dla braku wartościowych form spędzania czasu z innymi ludźmi, których po prostu w ich życiu brak. Dodatkowym czynnikiem, który należy wziąć pod uwagę w omawianym obszarze jest posiadanie przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną dużej ilości wolnego, niezagospodarowanego czasu i występujące w tej grupie trudności w jego strukturyzacji.

Należy podkreślić na podstawie badań (Sacker, Cable, 2006), że inwestycja w naukę i rozwijanie umiejętności wartościowego spędzania czasu wolnego w dzieciństwie i młodości procentują w dorosłości ożywionym i będącym źródłem życiowej energii konstruktywnym korzystaniem z wolnego czasu. Uczestnictwo w aktywnym spędzaniu czasu wolnego wiąże się z odczuwaniem dobrostanu, a co więcej — jest predyktorem odczuwanego w przyszłości szczęścia. Warto również wziąć pod uwagę fakt, że aktywne spędzanie czasu przez niepełnosprawnych intelektualnie nie zawsze jest oparte na ich wolności wyboru, tylko odbywa się wskutek decyzji pełnosprawnego członka rodziny. Zaobserwowano ujemną korelację między aktywnościami, na które się nie miało wpływu, a odczuwanym dobrostanem (Holder, Sehn, Coleman, 2009). Z kolei zaangażowanie osób niepełnosprawnych intelektualnie w tzw. poważne sposoby spędzania czasu wolnego (*serious leisure*) walczy ze stygmatem i negatywnymi postawami wobec osób niepełnosprawnych, pozwala na bycie zauważanym i odczuwanie szacunku okazywanego przez innych (Patterson, Pegg, 2009).

Dotychczasowe wyniki badań nad użytkowaniem komputera jako formy spędzania czasu wolnego w kontekście funkcjonowania społecznego są niespójne. I tak np. poczucie osamotnienia i depresja były mniejsze wśród użytkowników technologii komputerowej, a inne badania wskazują na istotną negatywną korelację między czasem spędzonym przed komputerem (ocenianym zarówno przez dzieci, jak i rodziców) a poczuciem dobrostanu psychicznego dzieci (Holder i in., 2009).

W przeciwieństwie do dzieci rozwijających się typowo, dzieci z niepełnosprawnością intelektualną znacznie gorzej radzą sobie z rozpoznawaniem, wyrażaniem i regulowaniem własnych emocji, reagowaniem na uczucia innych ludzi, przestrzeganiem formalnych i nieformalnych reguł społecznych oraz nawiązywaniem i podtrzymywaniem przyjaźni. Tak więc ograniczenia poznawcze utrudniają zarówno rozpoznawanie własnych, jak i cudzych stanów emocjonalnych. Z natury rzeczy emocje należą do bardzo złożonych form ludzkiego funkcjonowania i wraz z postępującym deficytem in-

telektualnym spada również zdolność do efektywnej regulacji emocjonalnej. Ograniczenia poznawcze w tym względzie przejawiają się np. w braku zdolności do unikania nieprzyjemnych sytuacji, jak również poprzez niepodejmowanie działań służących podtrzymaniu pozytywnych interakcji. Dla osób z niepełnosprawnością intelektualną dużą trudność stanowi adekwatne reagowanie na złożone emocjonalnie sytuacje (Carr, O'Reilly, 2010, s. 73–74). Wydaje się więc, że do pełniejszego scharakteryzowaniu wzorów korzystania z nowych mediów również kontekst społecznego funkcjonowania offline jest kwestią o dużym znaczeniu. W przypadku osób samotnych i wyizolowanych internet może być pokusą ucieczki i realizowane tam kontakty jedynie namiastką tych nieobecnych w ich pozainternetowym życiu. Inaczej będzie, gdy rozpatrzmy korzystanie nowych mediów przez osoby funkcjonujące w relacjach społecznych, mające znajomych i przyjaciół. Wówczas nowe media nie będą wyjściem awaryjnym czy surogatem tylko będą pogłębiać istniejące kontakty i dawać nowe miejsce do ich realizacji.

## 6. Zakończenie

Przedstawiony model nie wyczerpuje bogactwa zagadnienia, a jedynie jest próbą wyznaczenia obszarów współdecydujących o wzorach korzystania z nowych mediów przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Może być między innymi użyty do opisu funkcjonowania osób z niepełnosprawnością intelektualną jako użytkowników nowych mediów oraz spełniać, w ograniczony choćby sposób, funkcję diagnostyczno-prognostyczną w omawianym obszarze.

Głosy przestrzegające przed ucieczką w łatwy, bezwysiłkowy świat cyfrowy mają swoje uzasadnienie, ale nadmierny strach i niechęć wobec korzystania z nowych mediów przez młodych ludzi może utrudniać

oddziaływania, które z oczywistych powodów muszą mieć miejsce również w świecie nowych mediów. Świata bez internetu już raczej nie będzie, więc należy się z nim zaprzyjaźnić, by poznać zarówno jego dobre strony, jak i poważne zagrożenia jakie może nieść dla osób podatnych na zranienie. Warto posłużyć się w tym miejscu opinią sformułowanej jeszcze w „erze przedcyfrowej”, ale o istotnych odniesieniach również do dzisiejszej rzeczywistości: „To, co jest szkodliwe lub korzystne dla dzieci zdrowych, szkodzi lub pomaga także dzieciom obciążonym upośledzeniem. W odwrotną stronę zależność ta już nie jest prawdziwa, w grę wchodzi problem specyfiki; u dzieci źle się roz-

wijających wrażliwość na **czynniki szkodliwe** bywa często wyższa niż przeciętnie, a zespół warunków wychowawczych i środków dydaktycznych uważanych ogólnie za korzystny może nie być w odniesieniu do jednostek niepełnosprawnych wystarczającym stymulatorem ich rozwoju” (Kościelska, 1984, s. 349).

Nic nie zastąpi uważnej obecności i troski drugiego człowieka w życiu osób niepeł-

nosprawnych intelektualnie i doświadczania życia twarzą w twarz. Nowe media nie są panaceum na liczne problemy tej grupy osób, ale mogą być naszym sprzymierzeńcem w pracy z nimi, a dla nich być cennym uzupełnieniem oferty edukacyjnej, przyjemnością w czasie wolnym czy źródłem pozytywnych doświadczeń wynikających z możliwości wywoływania zmian i obserwowania skutków własnych działań.

## Bibliografia

- Badia, M., Orgaz, B. M., Verdugo, M. A., Ullán, A. M., Martínez, M. M. (2011). Personal Factors And Perceived Barriers To Participation In Leisure Activities For Young And Adults With Developmental Disabilities. *Research In Developmental Disabilities*, 32.6 (2011): 2055-2063.
- Bank-Mikkelsen, N.E. (1976). *Misconceptions on the principle of normalisation*, IASSMD Conference, Washington, D.C.
- Bobińska, K., Gałęcki, P. (2010). *Zaburzenia psychiczne u osób upośledzonych umysłowo*, Wrocław: Wyd. Continuo.
- Buttimer, J. J., Tierney, E. E. (2005). Patterns of leisure participation among adolescents with a mild intellectual disability. *Journal Of Intellectual Disabilities*, 9(1), 25–42.
- Carr, A., O'Reilly, G. (2010). *Development of adaptive social behavior. Lifespan development and the family lifecycle*. W: A. Carr, G. O'Reilly, P. Noonan Walsh, J. McEvoy (red.), *The Handbook of Intellectual Disability and Clinical Psychology Practice*. London–New York: Routledge Taylor&Francis Group.
- Cooper, S. A., Smiley, E., Morrison, J., Williamson, A., Allan, L. (2007). Mental ill-health in adults with intellectual disabilities: prevalence and associated factors. *British Journal of Psychiatry*, 190, 27–35.
- Deutsch Smith, D. (2008). *Pedagogika Specjalna*, Warszawa: Wyd. APS, Wyd. naukowe PWN.
- Dylak, S. (2012). *Alfabetyzacja wizualna jako kompetencja współczesnego człowieka*. W: S. Dylak, W. Skrzydlewski (red.), *Media. Edukacja. Kultura. W stronę edukacji medialnej*. Poznań–Rzeszów: Polskie Towarzystwo Technologii i Mediów Edukacyjnych Poznań.
- Dylak, S., Ubermanowicz, Chmiel, P. (2010). *Działanie zmienia mózg, poszukiwania w Internecie także...* W: J. Morbitzer (red.), *Technologia dla edukacji*. Kraków.
- Hershkowitz, I., Lamb, M. E., Horowitz D. (2007). Victimization of Children With Disabilities, *American Journal of Orthopsychiatry, American Psychological Association*, 2007, 77(4), 629–635.
- Holder, M., Sehn, Z., Coleman, B. (2009). The contribution of active and passive leisure to children's well-being. *Journal Of Health Psychology*, 14(3), 378–386.
- Gutierrez, P., Martorell, A. (2011). People with Intellectual Disability and ICTs. *COMUNIAR*, MAR, 2011, 36, 173–180.
- Kostrzewski, J. (1981). *Charakterystyka osób upośledzonych umysłowo*. W: K. Kirejczyk (red.), *Upośledzenie umysłowe – pedagogika*, Warszawa: PWN.



- Kościelska, M. (1984). *Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny*, Warszawa: PWN.
- Krause, A. (2011). *Współczesne paradygmaty pedagogiki specjalnej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Li-Tsang, C. W., Lee, M. Y., Yeung S. S., Siu, A. M., Lam, C. S. (2007). A 6-month follow-up of the effects of an information and communication technology (ICT) training programme on people with intellectual disabilities. *Research in Developmental Disabilities*, Nov–Dec, 28(6):559–66.
- Livingstone, S., Palmer, T. (2012). *Identifying vulnerable children online and what strategies can help them*. UK Safer Internet Centre, London, UK. Pobrano z: [http://eprints.lse.ac.uk/44222/1/\\_Libfile\\_repository\\_Content\\_Livingstone%2C%20S\\_Identifying%20vulnerable%20children%20online%20and%20what%20strategies%20can%20help%20them%20%28LSE%20RO%29.pdf](http://eprints.lse.ac.uk/44222/1/_Libfile_repository_Content_Livingstone%2C%20S_Identifying%20vulnerable%20children%20online%20and%20what%20strategies%20can%20help%20them%20%28LSE%20RO%29.pdf)
- Little, L. (2004). *Victimization of children with disabilities*. W: K. A. Kendall–Tackett (red.). *Health consequences of abuse in the family: A clinical guide for evidence-based practice*, Washington DC: American Psychological Association, 95–108.
- Mikrut, A. (2007). Stygmat „upośledzenie umysłowe” a ryzyko zostania ofiarą przemocy, *Szkoła Specjalna*, 3, 184–191.
- Plichta, P. (2009). Młodzież upośledzona umysłowo w świecie nowoczesnych technologii komunikacyjnych. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4 (214).
- Plichta, P. (2010a). Korzystanie z nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych przez młodzież z niepełnosprawnością intelektualną. W: Z. Melosik, B. Śliwerski (red.). *Pedagogika alternatywna w XXI wieku*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Plichta, P. (2010b). *Uczniowie niepełnosprawni intelektualnie jako ofiary i sprawcy agresji rówieśniczej – kontekst edukacyjny*. W: J. Pyżalski, E. Roland (red.), *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne*, Łódź: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi/Centrum Badań Behawioralnych Uniwersytetu Stavanger.
- Plichta, P. (2012). *Wyniki badań nad korzystaniem z internetu przez osoby z niepełnosprawnością intelektualną — praktyczne implikacje*. W: J. Pyżalski (red.), *Cyberbullying — charakterystyka zjawiska i profilaktyka*, Łódź: WSP.
- Plichta, P. (2013a). *Rodzice dzieci z niepełnosprawnością intelektualną wobec korzystania z internetu – próba zarysowania nowego obszaru badawczego i wstępne wyniki badań*. W: P. Plichta, J. Pyżalski (red.), *Wychowanie i kształcenie w erze cyfrowej*, Łódź: RCPS (w druku).
- Plichta, P. (2013b). *Uczniowie z lekką niepełnosprawnością intelektualną jako ofiary agresji elektronicznej*, *Studia Edukacyjne* (w druku).
- Pyżalski, J. (2009). *Agresja elektroniczna wobec „pokrzywdzonych” – Inny jako ofiara agresji*. W: I. Chrzanoska, B. Jachimczak, D. Podgórska–Jachnik (red.), *Miejsce Innego we współczesnych naukach o wychowaniu. Trudy dorastania, trudy dorosłości*. Łódź: WSP w Łodzi/Edukacyjna Grupa Projektowa.
- Pyżalski, J. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako zachowania ryzykowne młodzieży*, Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Patterson, I. I., Pegg, S. S. (2009). Serious leisure and people with intellectual disabilities: Benefits and opportunities. *Leisure Studies*, 28(4), 387–402.
- Sacker, A., Cable, N. (2006). Do adolescent leisure-time physical activities foster health and well-being in adulthood? Evidence from two British birth cohorts. *European Journal of Public Health*, 16(3), 331–335.
- Seale, J. (2009). *Digital Inclusion. A Research Briefing by the Technology Enhanced Learning Phase of the Teaching and Learning Research Programme University of Southampton*.

Speck, O. (2005). *Niepełnosprawni w społeczeństwie*, Gdańsk: GWP.

Williams, C. (1995), *Invisible victims: Crime and abuse against people with learning difficulties*, London, England: Jessica Kingsley.

## Young users of new media with intellectual disabilities – between the benefits and risks

*The article provides a rationale for why the subject of the new media usage by people with intellectual disability should be discussed. The new media may provide socialization and leisure environments for the disabled. Its additional potential, namely an opportunity to make independent choices is also highlighted. The status quo of the present research and literature studies concerning new media usage by users with intellectual disability is also presented. The paper includes an analysis of the relevance of some characteristics of intellectual disability i.e.: restricted cognitive abilities, lack of success, lower social status, higher risk of victimization in the context of new media features. A model of new media usage by the intellectually disabled has been introduced.*

### KEYWORDS:

INTELLECTUAL DISABILITY, NEW MEDIA, INTERNET, ELECTRONIC AGGRESSION

### CYTOWANIE:

Plichta, P. (2013). Młodzi użytkownicy nowych mediów z niepełnosprawnością intelektualną. Między korzyściami i zagrożeniami. *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 12(1), 121–138.



Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska.